

в “Мистецьких матеріалах...”, – як конструктивна система мистецтва подає руку російському літературному конструктивізму ЛЦК, як своєму союзникові”⁷⁷.

Попри закиди в тому, що “російський конструктивізм вийшов на Україні понівеченим”⁷⁸, вільно спостерегти, що теоретична конструкція спіралізму здебільшого симетрична концепції ЛЦК, в т.ч. подібність знаходимо в “імажиністському спадку” конструктивізму, тобто в увазі до образотворення, введення інноваційних образних конструкцій. Утім, існує принципова відмінність, на якій вже наголошувалось при зіставленні концепції Поліщука із засадами архітектурного конструктивізму, – біофізіологічний акцент, характерний для письменника, і футуристичний “ляпас” учасникам паралельних художніх практик, почасти притлумлений у ЛЦК. Щодо реалізації програми, варто зауважити: навіть у межах російської конструктивістської школи не було стильової єдності. “Окресленої “літературної школи” так і не виходить, – пише В.Державин у 1929 р. – На її місці маємо певне “літературне товариство”, об’єднане, в кращому випадку, відносно спільністю літературних смаків та ідеологічних поглядів (але не конкретним проявом їх)...”⁷⁹. Загалом подібних висновків можна дійти, розглядаючи спадок окремих представників угруповання “Авангард” (Р.Троянкер, О.Левади та ін.).

Втім, саме на прикладі творчості В.Поліщука вільно було спостерегти, як футуристична мода ранніх 1920-х добігла своєї “удаваної” опозиції в середині десятиліття, насправді не звільнившись від маніфестографічних жестів і низки теоретичних положень (оптимізм, сучасність, формалістичні пошуки синтетичного мистецтва тощо), і як індивідуальні психофізіологічні особливості митця скорегували характер української версії конструктивізму, надавши йому людяніших рис, поєднуючи і раціоналістичний, і інтуїтивістичний⁸⁰ способи пізнання світу. Свідомо працюючи над формуванням картинного образу генія, в страху перед біологічною смертю продукуючи щонові твори і в такий спосіб, можливо, звільняючись від психічної фобії, В.Поліщук заохочував майбутнього читача до психодіагностики власної творчості. Тож чи варто купюрувати автобіографічні зізнання письменника, як це робить упорядник видання “Блажен, хто може горіти...”, коментуючи, що в добірці випущені “натуралістичні описи еротичного характеру”⁸¹?..

м. Донецьк

⁷⁷ Там само. – С.77.

⁷⁸ Шеремет М. За соціально сюжетну лірику // Творчі питання: Теоретичний і критичний збірник “Молодняка”. – С.208.

⁷⁹ Державин В. Конструктивизм, как литературная школа // Красное слово. – 1929. – №5. – С.99.

⁸⁰ Див.: Бюлетень “Авангарду”. – 1928. – №1.– С. 183.

⁸¹ Поліщук В. Блажен, хто може горіти... – С.127.

Наталія Плахотнік

ПРОФЕТИЧНІ МОТИВИ В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

Стрімкий розвиток філософсько-естетичної та психологічної науки ХХ ст. в напрямку дослідження природи творчості дав змогу наблизитися до вивчення такого феномену мистецтва, як профетизм. Поезія засвідчує даний феномен передусім релігійними

пророцькими текстами. Проаналізуємо тексти українського велета духу Василя Стуса з позицій наявності в них профетичних мотивів: *виявлення основних образів і символів, пов'язаних з екстраполяцією в майбутнє, систематизація їх, обґрунтування впливу на смислову організацію тексту.*

Тема профетизму досі не має в українському літературознавстві спеціальних досліджень, хоча в багатьох, зокрема при аналізі творчості В.Стуса, окреслюється побіжно. Так, приміром, Іван Дзюба у вступній статті до одного з видань поезії Стуса відзначив таку здатність поета, як “відчуття світового часу, який коригує рух історії”. І додає, що це відчуття, навіть віра, з висоти сьгоднішнього бачення виявилася “прозріливішою, ніж розпачливе примирення з дійсністю”¹. Здається, про те ж саме йдеться й у Миколи Жулинського: “Це треба мати якусь дивовижну інтуїцію, передчуття своєї необхідності для України, для культури, для її майбутнього”². Про різного роду передчуття згадують у спогадах багато знайомих, друзів і близьких поета, але найцікавіші та достеменні свідчення містить його епістолярний спадок, зокрема про особливості творчого процесу, механізм народження поетичних текстів, роль поезії, місію митця тощо.

Виняткове значення для дослідження профетичних мотивів має фрагмент із листа В.Стуса до дружини за листопад-грудень 1984 р. про усвідомлення власного становища в духовному світі. Очевидно, дана тема неодноразово була предметом поетових роздумів, і відповідь прийшла йому з підсвідомості через сон: “Був мені сон – і я збагнув – у сні – чому я, слава Богу, не такий, як усі. Там, де світ існує при t° , даймо, 24° , я зберігаю автономну ауру з t° або 20° або 30° . Цей поріг – обов'язковий для того, щоб мати фізичну здатність на погляд ізбоку, з другого середовища, щоб не розчинити свій дух у загальноприйнятій фізичній законодавності, щоб бути медіатором двох різних світів”³. Прикметно, що це “прозріння”, як називає його сам митець, збігається із богословською ідеєю, за якою кожна людина оточена метафізичною оболонкою, або аурую, що “охороняє” її від сакральних таємниць світу, й лише обрані бачать крізь цю оболонку, перебуваючи або на вершині святості, або в стані божевілля.

Отож, будучи “медіатором двох світів”, поет пізнає сокровенне, шукає відблиски його в цьому світі, набуває здатності бачити в часовому векторі, повертаючись у минуле й екстраполюючи в майбутнє. Часопростір індивідуального існування розширяє свої межі й урешті-решт стає поза ними, нехтуючи законами фізичного світу.

Здатність до передбачення закладена в самій природі високої творчості й зумовлена її високою місією в світі, яку К.-Г.Юнг назвав компенсаторною. Естетична теорія видатного вченого ґрунтується на відкритті колективного підсвідомого (“відкриття того, що безсвідоме — це не простий склад минулого, але що воно сповнене зародками майбутніх психічних ситуацій і ідей, привело мене до нових підходів у психології”⁴) та теорії архетипів. Колективне підсвідоме є окремою психічною системою із властивою універсальністю, безособистісністю, ідентичністю для всього людства, спадкоємністю. Водночас вона позапросторова й позачасова — це архетипна вічність, відблиск якої бачить творча людина, пророк чи ясновидець, і намагається в образах та символах відтворити хоч децимо побаченого внутрішнім зором.

Кожній епосі, як й індивіду, притаманні власні риси, певний світогляд, свої відхили й “хвороби”, і тому, вважає Юнг, вона, як і індивід, потребує врівноваження. Це відбувається через “вибраних” (поетів і ясновидців), що, заглиблюючись у колективну

¹ Дзюба І. “Різьбяр власного духу” // Стус В. Під тягарем хреста. – А., 1991. – С.3.

² Нецензурний Стус. – Т., 2002. – Ч. 1. – С.189.

³ Стус В. Твори: В 4 т., 6 кн. – А., 1997. – Т.6 (додатк.). – Кн.1. – С.479.

⁴ Юнг К.-Г. Подход к бессознательному // Архетип и символ. – М., 1991. – С.76.

підсвідомість, реалізують невиявлені потреби свого часу і вказують напрямок руху людству, нації. Функція сприймання вловлює змісти підсвідомого як згасання одних та воскресіння інших архетипів і виявляє їх у символічній формі пророцтва.

У випадку В.Стуса все це загострюється суцільною пограничною ситуацією, яка ненавмисне "сприяла" написанню поезії такого високого гатунку. Поняття "погранична ситуація" ввів німецький філософ і психіатр К.Ясперс, вона виразно характеризує психологічний стан, в якому творять митці. Під цим поняттям розуміється ситуація, коли для людини несуттєвим стає все те, що заповнювало її повсякденне життя, це – ситуація між життям і смертю, боротьба, провина, страждання. В такі моменти людина пізнає свою сутність, у ній відкривається приховане раніше бачення реальності за трансцендентною межею, відкривається інше інформаційне поле – позапросторове і позачасове. Мова цієї реальності образна, символічна, сповнена метафор та симфор, релігійних образів.

Профетичні мотиви у поезії В.Стуса спроектовані на особистісний та загальнонаціональний плани. Вихідним об'єднуючим мотивом від самого початку творчості й до останніх вцілілих рядків є *екзистенційний мотив заданості долі* із амплітудою коливань від неприйняття її до цілковитого її підкорення, від раціонального розрахунку до підсвідомого знання як своєї, так і національної прийдешності.

Уже в першій авторській збірці "Круговерть" один із розділів – "Рожеве півколо" – Дмитро Стус характеризує як "передчуття майбутнього, коли "Минулі мрії видяться майбутнім". Але передчуття, значно ускладнене різноманітними філософськими нашаруваннями, дещо надмірними загальниками образів, коли тло вірша формується нагромадженням понять:

Небо. Кручі. Провалля. Вода.

Поглинає загула даль.

Сонце. Чайки. Високі хвилі

Ми – рибалки спочилі...⁵.

У цьому прийомі прочитується зосередження на власних відчуттях при називанні, відшукуванні навпомац бачень минулого та майбутнього. Яскраво це засвідчує поезія "Сто років, як сконала Січ" (у збірці мала назву "1875"), де трагедію із національної історії поет екстраполює на майбутнє:

Ти вже не згинеш, ти двожилава,
земля, рабована віками,
і не скарать тебе душителям
сибрами і соловками.

[...] І радісним буремним громом
спдають з неба блискавиці,
Тарасові провісні птиці –
слова шугають над Дніпром.

Названий мотив виринає в поезіях наступної збірки Василя Стуса "Зимові дерева" через національне самоусвідомлення й розкриття змісту відповідальності за долю вітчизни, її народу. Тут же формується й пророче переживання власної причетності до національної будучини, пожертви свого життя задля України – звучить "стоустий" голос "сотень поколінь" у свідомості поета-месії:

Ступай – майбутньому назустріч,
і хай хода твоя легка
легкою буде. І не треба

жалких жалінь. І – задарма.
Тюрма не доросте до неба:
Ще землю їстиме тюрма.

1962 роком датований вірш "Осліпле листя відчувало яр", де "Кружляє лист в передчутті біди", а у березні 1964-го, за рік до виступу у кінотеатрі "Україна", поет написав: "Іще пожди! Іще – нестерпно ждати! / Іще одна, мов переплеск, Весна, / ще за одним Веслом – і вгорузне в берег / наш чорний пліт..." (курсив наш. – Н.П.).

Арешт поет відчув безпомилно, з точністю до кількох днів, коли після лікування у Моршині він приїхав до Львова, про що поезія "Уже тоді, коли, пірнувши в ліс...":

⁵ Стус Д. Життя і творчість Василя Стуса. – К., 1992. – С.58.

[...]Вже тоді, як вечір
плавав своєю самотністю феєричну...
передчуття біди в твій слід ступало
і начування бігло наперед.
[...]в цій вичужілій вітчизні, отут,
де край мені здавався серцем серця,
а стогін крові — обрій знакував!
[...]будучина писала навмання

У збірці “Веселий цвинтар” з’являється біблійна мовна формула “Господь рече”, що підносить поета вже до рівня пророка, який чує голос Бога:

...Ні страху, ні болю, ні вагання
перед смертю. А Господь рече:
відшукай навпомац давню кладку,

своє сьогодні вкрадене. Тоді вже,
коли останні строїлись святки...
ти чув про це. Коли незаним Львовом
ішов наздогад, близячи свій час...
вже тоді [...] збагнув я:
це все — одне прощання понадмірне —
з Вітчизною, зі світом, із життям.

походи і виспокійся в нім,
у забутих віці. Тепла згадка
ще придасться на суді страшнім.

“Зазираю в завтра...”

Часто внутрішній голос, що його чує поет, простежується у збірці “Час творчості”, яка, за словами Дмитра Стуса, “є своєрідним хронографом буття поета в межовому стані”⁶. В час попереднього ув’язнення творчість стає духовним опертям існування, а центральний мотив збірки — нове народження “в онові духа і в онові тіла”, яке в поетичних текстах засвідчене духовними одкровеннями. Внутрішній голос передається в чіткому переході мовлення від першої до мовлення від другої особи:

Мені зоря сіяла нині вранці,
устроєнена в вікно. І благодать —
така ясна лягла мені на душу
сумирену, що я збагнув блаженно:
ота зоря — то тільки скалок болю,
що вічністю протягтий, мов огнем.

Ота зоря — вистунка твого шляху,
хреста і долі — ніби вічна мати,
вивищена до неба (від землі
на відстань справедливості), прощає
тобі хвилину розлучу, дає
насагу віри, що далекий всесвіт
почув твій тьмяний клич...

Або ж втілюється у формі наказового способу:

[...]І врочить порив: не спиняйся, йди.
То шлях правдивий. Ти — його предтеча.
“Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...”

Отож, рушай. Твій шлях — між зорі.
Рушай. Між зорі. Бо — пора.
“Цвіте акація за муром...”

Усвідомлення того, що доля окреслена до народження і тепер належить пройти її від початку й до кінця з усіма випробуваннями, передається поетом також через відкриття в собі духовної особи, яка направляє на виконання місії життя, а тому “...здавалось, / що це не я живу, а хтось, до мене / іще народжений” (“Там, де надріччя...”), “Життя так тяжко пише мною, так тяжко мною пише вік” (“Життя так тяжко пише мною...”), “... а як життя тобою грає — грай” (“Звільнився од чекання”).

Дедалі частіше починає звучати мотив приреченості, відчуття близької та невідвратної загибелі, про яку написано в присвяченому Аллі Горській вірші: “усім нам смерть судилася зарання”. Наголосимо, що в багатьох віршах — присвятах українській інтелігенції наявне трагічне почуття приреченості. Так, у циклі “Костомаров у Саратові” — “Наша доля вража / нас доріже — нашим ножом”; у поезії пам’яті М.К. Зерова — “Колеса б’ють, колеса б’ють, / кудись торують путь. / Уже. Додому не вернуть, / додому не вернуть”; в “Останньому листі Довженка” — “[...] Поможіть / звібрати в голодні очі край полинний / і заховати на смерть”; у вірші про російського інтелігента “Трени М.Г.Чернишевського” — “Отож, не ремствуйте, що вам на лоб / поклав Господь свій світлий перст нищівний” тощо.

⁶ Стус Д. Час поезії // Стус В. Твори: В 4 т., 6 кн. — А., 1995. — Т.2. — С.6.

Самозаглиблюючись, самоспоглядаючи, поет набуває здатності бачити набагато далі, вглиб, внутрішнім зором помічаючи порухи ще не оформлених подій майбутнього, яким намагається віднайти словесне вираження. Такі твори герметичні, і для їх розуміння потрібне декодування наявних символів. Поет у листі до рідних пише, що вірш “Ще кілька літ і увірветься в’язь” його самого інтригує, “...а ціни йому скласти не можу”⁷. Насправді, названий вірш містить у собі символи, які за міфологією, зокрема єгипетською, говорять про смерть і, водночас, за наявності символу фенікса, – про воскресіння у тій справі, за яку “розіп’ятий на чорному хресті”.

Чітко простежується коло символів, що супроводжує профетичні мотиви в поетичних текстах. Як кожен символ, вони мають безліч значень і здатні означати як особистісний, так і загальнозначимий зміст. Вище призначення репрезентує, насамперед, християнська символіка: *хрест* (часто *чорний*), *Голгота*, *перст Господній*, *страсна путь*, *душа*, *шлях правдивий*, *предтеча* та ін., що набула у Стусовому слові особливого, втаємниченого звучання:

Та дорога, та скрадна, що за
перевал, угорнулась мороком
пам’яті.

Але Ти, Ти – пробувасш, як Дівич-Дух,
і тремтиш, наче Слах-Сльоза,

як пелюстка на кайданах –
рожевієш.

Це і є, це і є, задля чого жив,
задля чого побачив світ,
довго зводився, шкереберть
падав, щоб освіжитись.

У темі заданості долі найчастіше звучать такі символи й образи, як вода, човен, сон, калина, кров, морок, горло, смерть, труна, обрій, межа й ін., утворюючи щоразу інші смислові схеми, трагічна інтенціональність яких несе профетичний зміст передчасного відходу з цього світу. В “Часі творчості”, першій частині “Палімпсестів”, В.Стус готує себе на розп’яття. Тут іще зустрічаються сумніви, розпач, крик болю за рідних, але поступово він приймає цей присуд, простежується настанова, що мусить загинути, бо цей шлях задано долею. Процес сходження на Голгофу переносить ліричного героя у духовний вимір, настільки реальний для нього, що він живе тільки в ньому, нічого іншого вже не існує. *Поезія стає творенням міфу, всередині якого – поет, і це смисл його існування.* Він живе, щоб повернутися до життя після своєї смерті у слові і реалізованій справі: “Народе мій, до тебе я ще верну, / і в смерті обернуся до життя...”, “... прозирає у глиб, / у суще, що розпукнеться в грядуще / і ружею завітне коло шиб”. У другій частині “Палімпсестів” час сумнівів минув, його заступив новий духовний щабель, що для поета характеризувався граничною відстороненістю від реалій фізичного буття і спрямуванням на творення гідного для майбутньої пожертви життя у метафізичному світі.

Профетизм для справжньої поезії є онтологічною характеристикою, що йде від пророків, вона стає літературою в тому її древньому значенні, де виступає властивість слова, міфу творити буття. Поезія Стуса в цьому плані феноменальна. Своєю спрямованістю на майбутнє України вона виконала величезну роль (така вже доля української літератури) в становленні виборюваної держави. Сила його поетичного слова, воля його думки постали на протидію системі, а прогностичні мотиви внесли неспокій і викликали спонукання до дії. Адже “те, чим стає одинична людина, побічним чином змінює всіх людей”⁸.

⁷ Лист В.Стуса до батьків від 13-17.06.1975 // *Стус В. Твори: В 4 т., 6 кн. – Л., 1995. – Т.6 (додаєтк.) – Кн.1. – С.152.*

⁸ *Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991. – С.35.*

